

Stappen voor 3 ontwerpbijsenkomsten

1. Bepaal het uitgangspunt van de les(senreeks): is een onderwerp, een vaardigheid of een medium het startpunt?
2. Behandel vragen 1 tot en met 3 van de ontwerpcyclus. Bij vraag 2 kunt u een brainstorm op het bord schrijven (gebruik eventueel het document 'leefwereld leerling').
3. Maak een voorlopige hoofddoelstelling: wat wilt u graag dat de leerlingen aan het eind van deze les(senserie) kunnen en weten? De leerlingen begrijpen/weten/zijn zich bewust dat...en kunnen... (gebruik eventueel het document 'doelen', de doelstelling hoeft nog niet helemaal uitgewerkt te zijn).
4. Brainstorm over mogelijke activiteiten vanuit de hoofddoelstelling en je focus (onderwerp, vaardigheid of medium): wat kunt u doen in de les(sen)? Schrijf de ideeën op een bord of groot vel papier.
5. Categoriseer/label de ideeën op vaardigheden, onderwerpen en media (gebruik eventueel het document 'inhouds-driehoek'). Kijk welke activiteiten op elkaar lijken of bij elkaar horen qua onderwerp, vaardigheid en medium (bijvoorbeeld: activiteit 1 en 3 doen een beroep op de zelfverbeelding).
6. Behandel vraag 4 tot en met 7 van de ontwerpcyclus. Kijk of de activiteiten die u bedacht heeft goed passen binnen de onderwerpen, vaardigheden en media die je wilt behandelen.
7. Bespreek of er voldoende samenhang is tussen de activiteiten en of de activiteiten goed passen binnen de hoofddoelstelling.
8. Behandel vraag 8 uit de ontwerpcyclus.
9. Sta kort stil bij de vragen op de achterzijde van de ontwerpcyclus.
10. Werk de lessen uit. Benoem hierbij o.a. de subdoelstelling van de les, de vaardigheden en de media (in het lesformat).
11. Formuleer de hoofddoelstelling zo concreet en specifiek mogelijk. Sta hierbij stil bij wat u van de leerlingen wilt qua kennis over het onderwerp, de vaardigheden die ze oefenen en de media die u ze laat gebruiken (gebruik eventueel het document 'doelen').

Probeer in de eerste ontwerpbijsenkomst in elk geval tot en met punt 4 te komen.

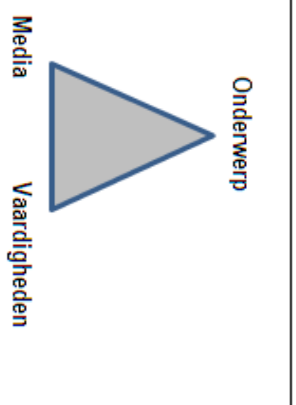
Probeer in de tweede bijsenkomst tot en met punt 9 te komen en bereid punt 10 in elk geval voor de laatste bijsenkomst voor.

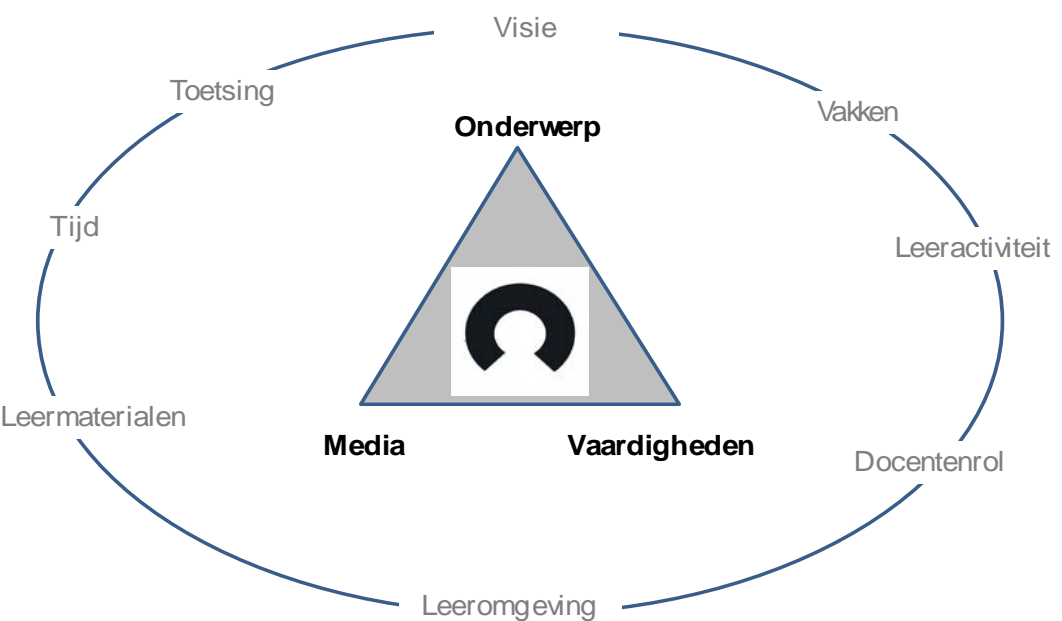
Bespreek samen wat je tussen bijsenkomst 1 en 2 en bijsenkomst 2 en 3 kunt voorbereiden.

Documenten:

- [Ontwerpcyclus](#)
- [De theorie in het kort](#)
- [Inhouds-driehoek](#)
- [Doelen](#)
- [Leefwereld leerling](#)
- [Lesformat](#)
- [School en culturele instelling](#)
- [Profiel van de leerling leeftijd 4-9](#)

Leerplanelement	Kernvraag
 De leerling	Wat is het profiel (ontwikkeling en leefwereld) van deze leerling?
	O - Over welke aspect van cultuur gaat het en waarom? Wat zijn de doelen hierbij? Sluit het onderwerp aan bij de leefwereld van de leerling en de andere inhoud (V en M)? Leg uit. V - Aan welke vaardigheden willen we aandacht besteden en waarom? Wat zijn de doelen? Hoe sluit dit aan bij de leerling (ontwikkeling en leefwereld) en de andere inhoud (O en M)? Leg uit. M - Aan welke media willen we aandacht besteden en waarom? Wat zijn de doelen? Hoe pas dit bij het ontwikkelingsniveau van mediale vermogens van leerlingen en de ander inhoud (O en V)? Leg uit
Visie	Wat is de visie en typering van de school?
Vakken	Welke vakken sluiten aan bij de inhoud, welke vakken vormen cultuonderwijs, welke vakken leveren de inhoud? Met welke kerndoelen, en eindtermen, wordt rekening gehouden? Waarom?
Leeractiviteit	Hoe leren leerlingen? Waarom?
Docentenrol	Hoe is de rol van de leraar bij het leren? Waarom?
Leermaterialen	Welke materialen en bronnen worden gebruikt? Waarom?
Leeromgeving	In welke leeromgeving vindt het leren plaats? Waarom?
Tijd	Wanneer leren deze leerling(en) in deze school? Waarom
Toetsing	Hoe en wat wordt getoetst? Waarom?

'Ontwerp vragen inhoud'

Is het **onderwerp** het vertrekpunt van uw les(senreeks)? → Beantwoord alleen de **roze** vragen!
Is een **vaardigheid** „ „ „ „ „ ? → Beantwoord alleen de **blauwe** vragen!
Is een **medium** „ „ „ „ „ ? → Beantwoord alleen de **groene** vragen!

Waar leg je de nadruk op in deze les(senreeks)?

Onderwerp
1a Wat is het onderwerp? Is het onderwerp cultuur? Waarom dit onderwerp?
2a Hoe past dit onderwerp bij deze leerlingen? Hoe en waar in hun (dagelijks) leven komen ze met die/deze onderwerp(en) in aanraking en hoe sluit je onderwijs daarop aan?
3a Hoe past dit onderwerp binnen de rest van het curriculum (horizontaal/verticaal)?

Vaardigheid
4a Welke vaardighe(i)d(en) wilt u bij leerlingen aanspreken en waarom deze?
5a Wat wilt u dat de leerlingen ten aanzien van dit onderwerp kunnen en hoe sluit dit aan op hun ontwikkelingsniveau (zie profiel)?

Medium
6a In welk(e) medium/media wilt u dat leerlingen het onderwerp uitdrukken? Waarom dit medium/deze media?
7a. Hoe past dit bij het beheersingsniveau van de leerlingen (zie profiel)?

Vaardigheid
1b. Welke vaardighe(i)d(en) wilt u bij leerlingen aanspreken? Waarom deze?
2b. Wat wilt u dat leerlingen kunnen (2^e orde) en hoe sluit dit aan op hun ontwikkelingsniveau (zie profiel)? Hoe komen ze in hun dagelijkse leven in aanraking met deze vaardighe(i)d(en) ?
3b. Hoe pas(t)s(en) deze vaardighe(i)d(en) binnen de rest van het curriculum (horizontaal/verticaal)?

Onderwerp
4b. Wat is het onderwerp? Is het onderwerp cultuur? Waarom dit onderwerp? Leent het onderwerp zich goed voor deze vaardighe(i)d(en)?
5b. Hoe past dit onderwerp bij deze leerlingen?

Medium
6b. Welk(e) medium/media zet u in voor deze vaardighe(i)d(en)?
Waarom dit medium/deze media?
7b. Hoe past dit bij het beheersingsniveau van de leerlingen (zie profiel)?

Medium
1c. In welk(e) medium/media wilt u dat leerlingen cultuur uitdrukken? Waarom deze?
2c. Wat wilt u dat leerlingen kunnen (2^e orde) en hoe sluit dit aan op hun ontwikkelingsniveau (zie profiel)? Hoe komen ze in hun dagelijkse leven met dit/deze medium/media in aanraking?
3c. Hoe pas(t)s(en) dit/deze medium/media binnen de rest van het curriculum (horizontaal/verticaal)?

Onderwerp
4c. Wat is het onderwerp? Is het onderwerp cultuur? Waarom dit onderwerp? Leent het onderwerp zich goed voor het medium/de media? Wat is de invloed van het medium/de media op het onderwerp?
5c. Hoe past dit onderwerp bij deze leerlingen?

Vaardigheid
6c. Welke vaardighe(i)d(en) wilt u dat leerlingen ontwikkelen en waarom deze?
7c. Hoe pas(t)s(en) deze vaardighe(i)d(en) bij het beheersingsniveau van de leerlingen (zie profiel)?

Samenhang
8. Bekijk alle activiteiten die u heeft bedacht. Hangen deze onderling samen en passen ze goed bij de hoofddoelstelling?

Doelstelling
9 Formuleer nu een hoofddoelstelling en eventuele subdoelen. Geef op uw manier per doelstelling/subdoel aan op welk(e) onderwerp(en) (en/of) vaardighe(i)d(en)? (en/of) medium/media deze doelstelling/dit subdoel een beroep doet.

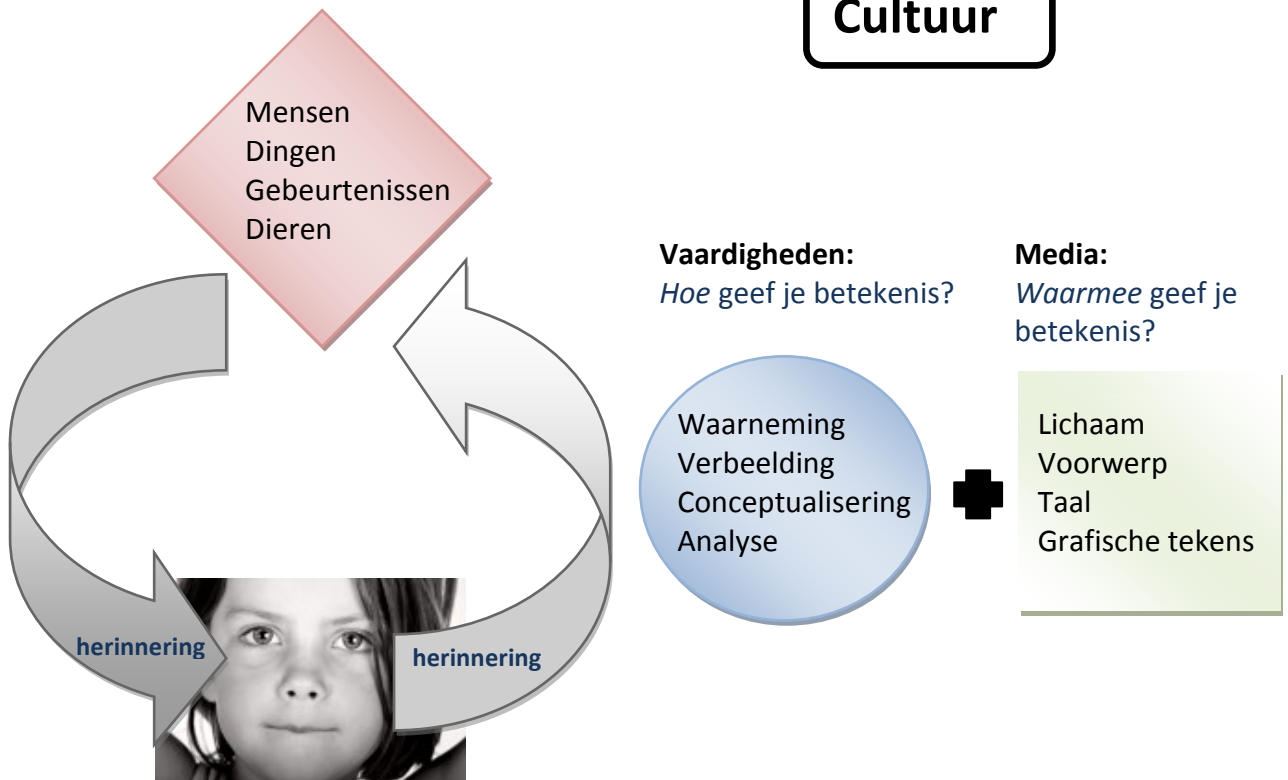
De theorie van Cultuur in de Spiegel in het kort

Cultuur

Onze omgeving bestaat uit allerlei verschillende dingen: mensen, dieren, dingen en gebeurtenissen. Wij mensen geven de hele dag door betekenis aan onze omgeving; we proberen de werkelijkheid om ons heen te duiden op basis van eerdere ervaringen met die werkelijkheid. Dat wil zeggen dat we onze herinneringen (de opslag van eerdere ervaringen) gebruiken om betekenis te geven aan de wereld om ons heen. We kunnen herinneringen op vier manieren inzetten: door middel van waarneming, verbeelding, conceptualisering en analyse. Dit noemen we de vier *basisvaardigheden van cultuur*. Door interactie met de omgeving krijgen we nieuwe ervaringen die op hun beurt worden opgeslagen als herinneringen. Zo ontstaat er een constante cyclus van betekenisgeving. Cultuur is dus de manier waarop wij mensen denken of handelen*. Om te kunnen waarnemen, verbeelden, conceptualiseren of analyseren hebben we een medium nodig waarin we ons kunnen uitdrukken. De vier media groepen zijn: lichaam, voorwerp, taal en grafische tekens. Een vaardigheid kan nooit bestaan zonder een medium en een medium drukt altijd een vaardigheid uit.

Onderwerp: *Waar*aan geef je betekenis?

Cultuur

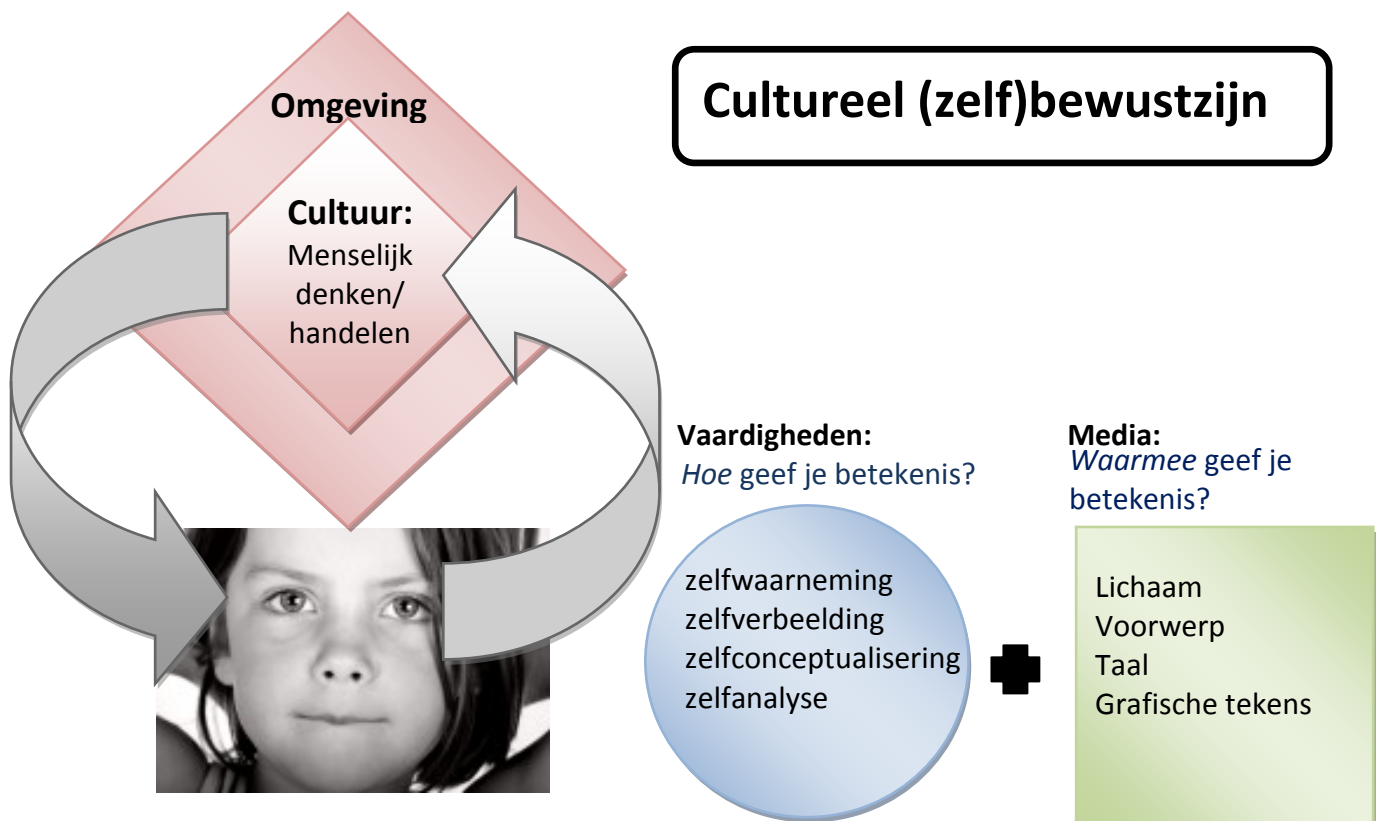
Cultuur is een continu proces waarin we betekenis geven aan een onderwerp uit onze omgeving, met behulp van een vaardigheid en een medium

*een uitzondering is menselijk geconditioneerd of instinctief gedrag, dit valt niet onder cultuur

Cultureel (zelf)bewustzijn

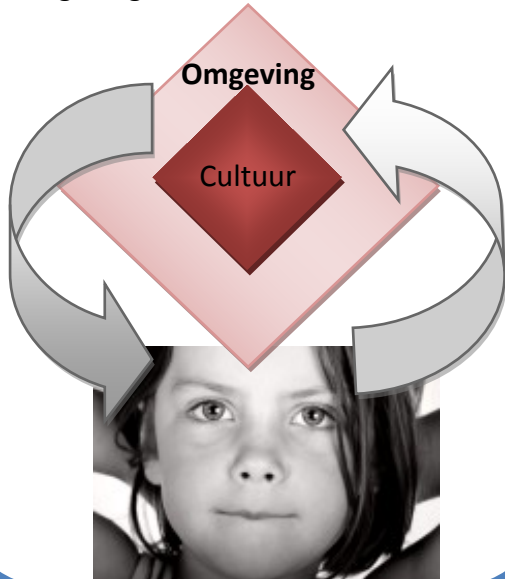
Een deel van onze omgeving is de cultuur zelf. Mensen kunnen dus ook betekenis geven aan hun eigen handelen of denken of dat van anderen. We kunnen bijvoorbeeld verbeelden hoe we waarnemen of analyseren hoe we verbeelden. Wij geven dan geen betekenis aan onze omgeving als geheel, maar aan onze cultuur of die van anderen. Dit doen we door zelfwaarneming, zelfverbeelding, zelfconceptualisering en zelfanalyse. Dit noemen we **cultureel (zelf)bewustzijn**.

Ook voor de vaardigheden van het cultureel (zelf)bewustzijn zijn de media nodig.

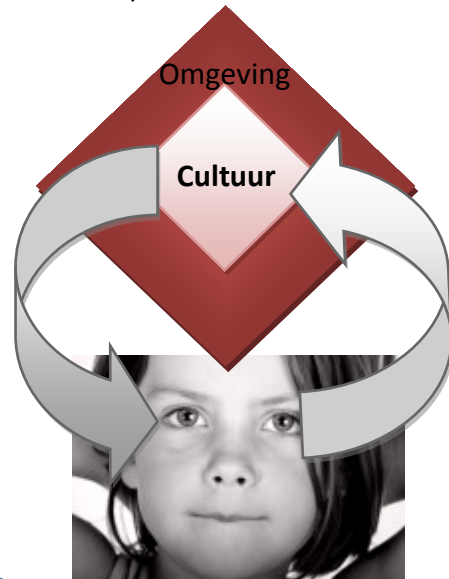

Het cultureel zelfbewustzijn wordt aangesproken in **cultuuronderwijs**; daar wordt betekenis gegeven aan wat mensen maken of doen.

Betekenis geven aan dingen uit de omgeving: **1^e orde**

Betekenis geven aan menselijk denken/handelen: **2^e orde**

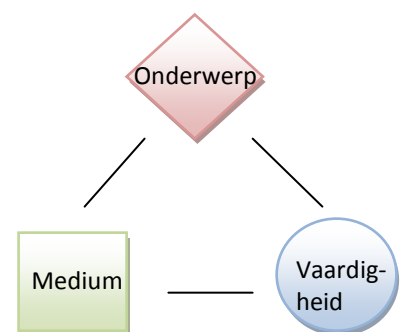

Wanneer je betekenis geeft aan dingen uit de omgeving, spreken we van 1^e orde cognitie, dit is geen cultuuronderwijs. Denk bijvoorbeeld aan het nadenken over hoe de natuur werkt of het maken van een technische constructie. Wanneer je betekenis geeft aan het culturele aspect van de omgeving (dat wat mensen maken of doen), spreken we van 2^e orde cognitie. Denk bijvoorbeeld aan het filosoferen over de ideale school of het tekenen van hoe je je verjaardag viert. 2^e orde cognitie noemen we ook wel cultureel (zelf)bewustzijn en dit vermogen wordt ontwikkeld in het cultuuronderwijs.

Het kenmerkende van cultuuronderwijs is dat het *onderwerp cultuur is* (menselijk denken en handelen) en het dus een beroep doet op het cultureel (zelf) bewustzijn van kinderen.

Onderwijs:

Een les bestaat *altijd* uit een onderwerp, een vaardigheid en een medium. Immers, een les gaat altijd ergens over (het onderwerp), je spreekt in de les een bepaald vermogen aan bij de leerlingen (de vaardigheid) en biedt middelen waarmee de kinderen betekenis kunnen geven aan het onderwerp (media). Of het onderwerp dingen uit de omgeving zijn of menselijke denken of handelen bepaalt of er sprake is van cultuuronderwijs (2^e orde)

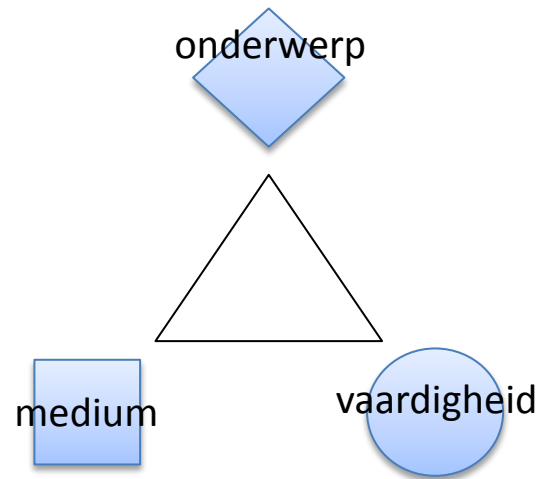
Voorbeelden:

- *Leerlingen spelen na hoe mensen vroeger in plaggenhutten leefden*
(Onderwerp: het leven van mensen in plaggenhutten – vaardigheid: zelfverbeelding – media: lichaam en voorwerp. Deze les valt onder cultuuronderwijs omdat het onderwerp een aspect van menselijk handelen of denken is (cultuur))
- *Leerlingen kijken een natuurfilm over het gedrag van haaien en maken een tekening van een haai in zijn natuurlijke omgeving*
(Onderwerp: het gedrag van haaien – vaardigheid: waarneming, verbeelding – media: grafische tekens. Deze les valt niet onder cultuuronderwijs, omdat het onderwerp geen aspect van menselijk handelen of denken is (cultuur))
- *Leerlingen kijken een documentaire over het leven van kinderen in een oorlogsgebied. Ze maken een troosttekening voor de kinderen in een vluchtelingenkamp*
(Onderwerp: het leven van een kind in oorlog, vluchtelingen – vaardigheden: zelfwaarneming, zelfverbeelding – media: grafische tekens. Deze les valt onder cultuuronderwijs omdat het onderwerp een aspect van menselijk handelen of denken is (cultuur))
- *Leerlingen houden een spreekbeurt over hoe tsunami's ontstaan*
(Onderwerp: tsunami – vaardigheden: conceptualisering – media: taal. Deze les valt niet onder cultuuronderwijs, omdat het onderwerp geen aspect van menselijk handelen of denken is (cultuur))
- *Leerlingen bespreken in de kring wat het betekent om te leven in een land waar veel tsunami's voorkomen*
(Onderwerp: leven in een land met tsunami's – vaardigheden: zelfconceptualisering, zelfanalyse – media: taal. Deze les valt onder cultuuronderwijs omdat het onderwerp een aspect van menselijk handelen of denken is (cultuur))

Het cultureel (zelf)bewustzijn van kinderen kan dus worden aangesproken door zowel productieve als receptieve activiteiten, door te denken en te doen. Zolang het onderwerp van de les maar cultuur is.

Zie voor verdere uitleg het zwarte boekje van Barend van Heusden en de inhouds-driehoek (bijlage startpakket) voor een verdere specificatie van onderwerp, vaardigheden en media.

De inhoud van cultuuronderwijs bestaat altijd uit:

Onderwerp, vaardigheid en medium vormen een logisch geheel en hangen met elkaar samen. Zorg er dus voor dat u bij alle drie hebt stilgestaan!

Houd rekening met het volgende:

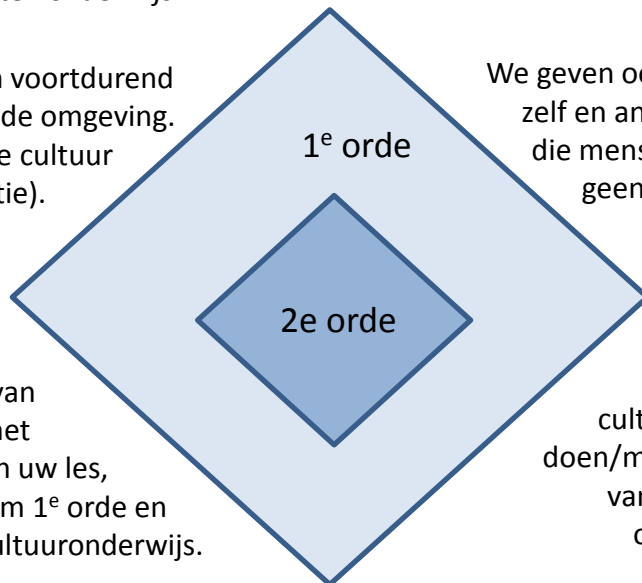
- De vaardigheden en media zijn op een logische wijze verbonden (zie hierboven), maar in de praktijk komen allerlei combinaties voor.
- Houd bij de keuze voor de media en de manier waarop leerlingen deze moeten gebruiken, rekening met het zowel hun eerdere ervaringen met het medium als hun ontwikkeling (zie profiel).
- Hoe je naar een onderwerp kijkt/ er op reflecteert wordt mede bepaald door met welk medium je dit doet. Houd hier rekening mee.
- * Receptie en productie (van bijvoorbeeld een film) vallen vaak in dezelfde mediagroep. Zowel het kijken naar een film als het maken van een film gebeurt namelijk in grafische tekens.
- * Wat is het voordeel van de mediagroepen boven die van de (cultuur)disciplines? De indeling in de vier hoofdgroepen kan helpen om dwarsverbanden/samenhang te zien/creëren tussen de verschillende (cultuur)disciplines.

Onderwerp-ruit

Het onderwerp is bepalend voor het onderscheid tussen cultuuronderwijs en andere soorten onderwijs.

Mensen geven voortdurend betekenis aan de omgeving. Dit noemen we cultuur (1^e orde cognitie).

Is een aspect van de omgeving het onderwerp van uw les, dan gaat het om 1^e orde en dus niet om cultuuronderwijs.

We geven ook betekenis aan onszelf en anderen, aan de dingen die mensen doen/maken (wat geen instinctief gedrag is). Dit heet cultureel zelfbewustzijn (2^e orde).

Is een aspect van cultuur (iets wat mensen doen/maken) het onderwerp van uw les, dan gaat het om 2^e orde en dus om cultuuronderwijs.

Cultuuronderwijs is - kort gezegd - onderwijs in cultureel zelfbewustzijn. Bij cultuuronderwijs geven we betekenis aan cultuur (= een deel van het menselijk denken/handelen).

Voorbeelden:

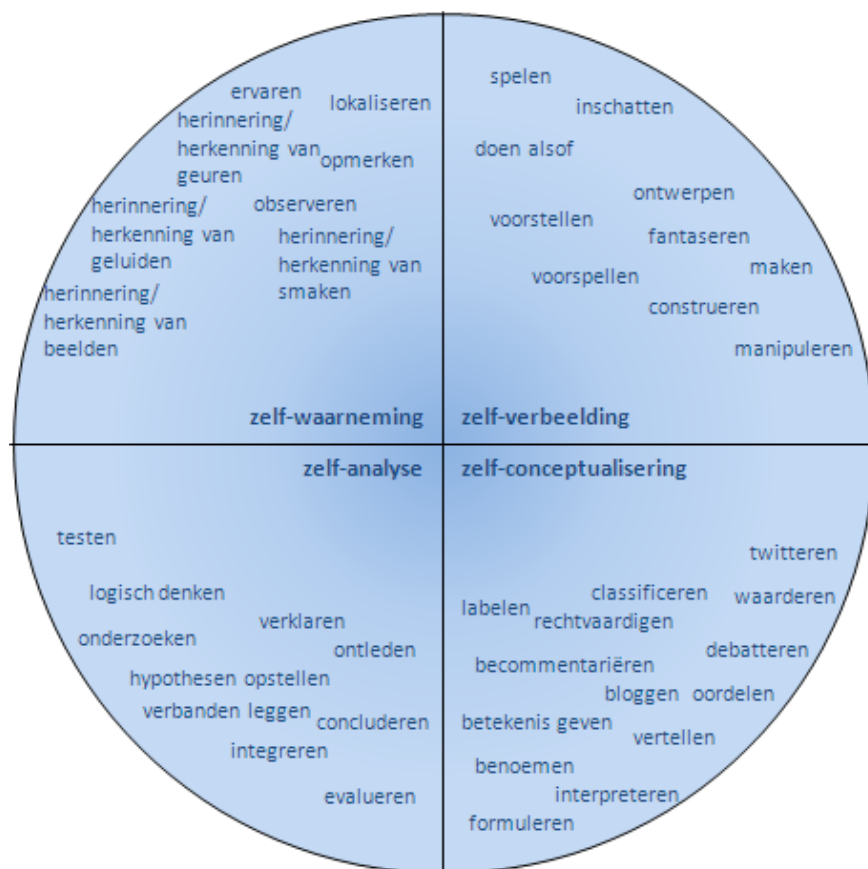
- Betekenis geven aan vulkanen (wat is een vulkaan, waarom barst deze uit, waar komen vulkanen voor etc) is een voorbeeld van 1e orde.
- Betekenis geven aan mythologie (wat zijn belangrijke thema's in mythes, waarom hebben we mythes, verbeeld een thema uit de mythologie, etc). Dit is een voorbeeld van 2e orde.

Samengevat: met cultuuronderwijs geven we betekenis aan cultuur, door middel van vaardigheden, in media

Vaardigheden-cirkel

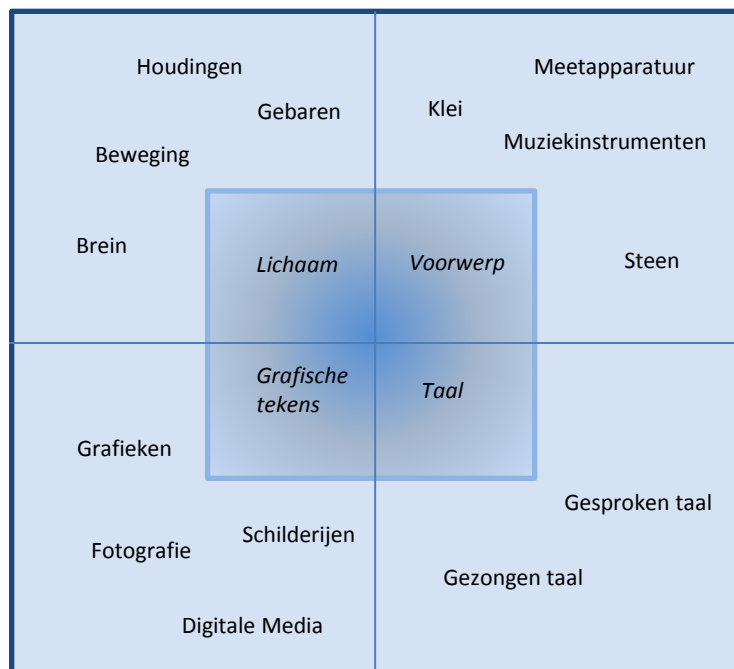
Welke vaardighe(i)d(en) wilt u aanspreken bij uw leerlingen?

Bij cultuuronderwijs zet je één of meer van de 4 basisvaardigheden in om betekenis te geven aan cultuur (zie 'onderwerp'). De werkwoorden geven een beeld van hoe de vaardigheden er in het onderwijs uit kunnen zien.

Media-vierkant

In welk(e) medium/media wil je dat leerlingen hun cultureel zelfbewustzijn (leren) uitdrukken? Er zijn 4 groepen media te onderscheiden: lichaam, voorwerp, taal en grafische tekens.

Theater

Mime	Decor
Gebaar	Rekwisieten
Houding	Belichting
	Kostuums Orkest
Lichaam	Voorwerp
Grafische tekens	Taal
Script	Zang
Recensie	Nabespreking
	Monoloog
	Dialogoog

Beeldend

Performance	Gevonden voorwerpen
	Architectuur
	Hout
	Klei
Lichaam	Voorwerp
Grafische tekens	Taal
Film	Uitleg bij kunstwerken
Games	Begrippen (beeldaspecten)
Tekeningen	
Schilderijen	
Foto's	
Photoshop	

Dans

Breakdance	Kleding
Pirouette	Decor
Capoeira	
Ballet	
Lichaam	Voorwerp
Grafische tekens	Taal
Laban-notatie	

Mens & Maatschappijvakken / Wereldoriëntatie

Re-enactment	Schaalmodellen
	Meetinstrument
Lichaam	Voorwerp
Grafische tekens	Taal
Tijdbalk	Kringgesprek
Powerpoint	Filosofische discussie
Statistieken	
Essay/Verslag	
Historische film	

Taal

Gebarentaal	
Flirten	
Lichaam	Voorwerp
Grafische tekens	Taal
Opstel	Preek
Roman	Debat, Speech
Analyse	Verhaal, Discussie

Muziek

Human beatbox	Saxofoon
Neuriën	Drumstel
Fluiten	Piano
Scat	Viool
Lichaam	Voorwerp
Grafische tekens	Taal
Recensie	Lied
Notenschrift	Muziektermen

Erfgoed

Bezoek aan erfgoedinstelling	Historische collecties
	Leskist
Lichaam	Voorwerp
Grafische tekens	Taal
Games	Presentatie
Lesbrief	Kringgesprek
Plattegrond	

Wat wilt u dat leerlingen leren van deze les(sen)/activiteiten?
Formuleer een algemeen doel én subdoelen voor onderwerp, vaardigheid en medium!

Structuur van 'doel-zinnen':

- *De leerling kan ... (v) met betrekking tot.... (o) en door middel van.... (m).*
- *De leerling leert dat ... (o), te (v) in .. (m).*
- *De leerling gebruikt .. (m) om vorm te geven aan ... (o) en door middel van... (v).*

Algemene doelstelling(en) onderwerp, vaardigheid en medium:

Subdoelstellingen onderwerp, vaardigheid en medium per vak/les/activiteit:

Algemene opmerkingen:

- Geef bij de doelstellingen aan of onderwerp, vaardigheid of medium (o, v, m) dominant is.
- De cirkel (zie bijlage ..) biedt een overzicht van werkwoorden die gebruikt kunnen worden bij het opstellen van doelen.
- Doelen geven aan waarop u leerlingen gaat begeleiden, volgen of beoordelen; formuleer de doelen daarom zoveel mogelijk in waarneembaar en beoordeelbaar gedrag.
- Specifiek geformuleerde doelen over onderwerp, vaardigheid en medium maken het afstemmen met andere vakken of collega's gemakkelijker.
- Doelen bieden houvast voor de uitwerking van een les of lessenreeks, maar bovenal voor het geven van de les!

Wat wilt u dat leerlingen leren van deze **les(sen) en/of vakoverstijgend project**?
Formuleer een algemeen doel, de vakdoelen en de lesdoelen!

Algemene/project doelstelling(en):

.....
.....
.....

Vak:-----

Onderwerp: -----
.....
.....

Vaardigheid: -----
.....
.....

Medium: -----
.....
.....

Vak:-----

Onderwerp: -----
.....
.....

Vaardigheid: -----
.....
.....

Medium: -----
.....
.....

Vak:-----

Onderwerp: -----
.....
.....

Vaardigheid: -----
.....
.....

Medium: -----
.....
.....

Les 1- doelen

Les 2 - doelen

Etc.

Les 1- doelen

Les 2 - doelen

Etc.

Les 1- doelen

Les 2 - doelen

Etc.

Structuur van 'doel-zinnen':

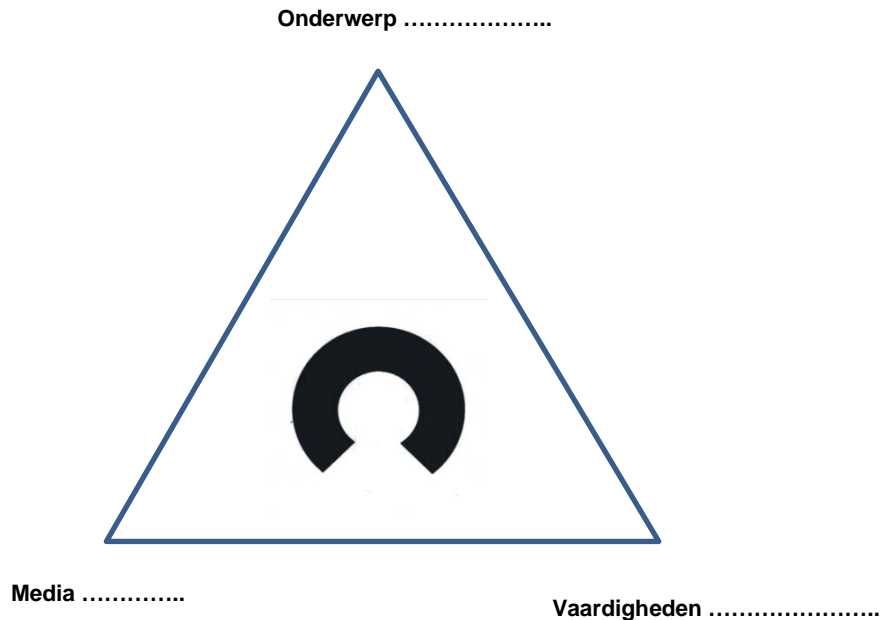
- De leerling kan ... (v) met betrekking tot... (o) en door middel van... (m).
- De leerling leert dat ... (o), te (v) in .. (m).
- De leerling gebruikt .. (m) om vorm te geven aan ... (o) en door middel van... (v).

Algemene opmerkingen:

- Geef bij de doelstellingen aan of onderwerp, vaardigheid of medium (o, v, m) dominant is.
- De cirkel (zie bijlage ..) biedt een overzicht van werkwoorden die gebruikt kunnen worden bij het opstellen van doelen.
- Doelen geven aan waarop u leerlingen gaat begeleiden, volgen of beoordelen; formuleer de doelen daarom zoveel mogelijk in waarneembaar en beoordeelbaar gedrag.
- Specifiek geformuleerde doelen over onderwerp, vaardigheid en medium maken het afstemmen met andere vakken of collega's gemakkelijker.
- Doelen bieden houvast voor de uitwerking van een les of lessenreeks, maar bovenal voor het geven van de les!

Leefwereld leerling

Hoe komt de leerling in zijn dagelijks leven in aanraking met het onderwerp, de vaardigheid, het medium?

Beantwoord (een deel van) de vragen en noteer dit in het bovenstaande schema:

1. Waarvan kennen de leerlingen dit/deze(o/v/m)?
2. Wat weten de leerlingen al van (o/v/m)?
3. Hoe komen ze met (o/v/m) in aanraking in hun dagelijks leven?
4. Hoe zie je (o/v/m) terug in hun leefwereld?
5. Wat voor associaties hebben de leerlingen bij(o/v/m)?
6. Wat herinneren leerlingen zich van (o/v/m) van vroeger?
7. Welke voorkeuren hebben leerlingen voor (o/v/m)?
8. Hoe waarderen leerlingen(o/v/m)?

Algemene opmerkingen:

- Geef aan wat dominant is (o/v/m) bij het maken van de lessen en om welke leerlingen het gaat (bv. groep 4a, leeftijd 7-8 jaar).
- Bespreek de uitkomsten (met uw collega's of team) en bepaal welke aspecten sturend zouden kunnen zijn voor het ontwikkelen van de les(sen).
- Het goed in kaart hebben van de leefwereld van uw leerling maakt dat u de lesinhoud optimaal kunt laten aansluiten bij de kennis en kunde van de leerling.
- Besef dat leerlingen in meerdere werelden (thuiswereld, schoolwereld, virtuele wereld, vriendengroep) tegelijk kunnen leven én dat de leefwereld van vele factoren (leeftijd, de opvoeding, de afkomst, de woonomgeving, het geslacht) afhankelijk is.

Tips:

- Hang een groot vel in de lerarenkamer en vraag collega's om bij te dragen aan het in kaart brengen van de leefwereld van de leerling. Betrek eventueel ook ouders en leerlingen hierbij.
- Brainstormen kan met woorden maar ook met plaatjes en/of afbeeldingen en/of geluid/muziek; het maken van een collage is hierbij een geschikte en leuke werkvorm.
- Bekijk ter inspiratie een aantal tijdschriften, websites, tv-programma's, (prenten)boeken, spelletjes/spelgoed voor kinderen/ jongeren.

Lesformat

Thema/ Onderwerp		Vak/leergebied
Groep		Leerkracht
Aantal lessen	Tijd	Data
Bronnen, leermaterialen en benodigdheden		

Lesdoelstelling	<i>Wat wil je de leerlingen leren m.b.t.....?</i>
Onderwerp	
Vaardigheid	
Medium	

Lesfasen	<i>Wat gaat er gebeuren in de verschillende lesfasen? Wat zijn de activiteiten van de leerlingen? Wat is de rol van de leerkracht?</i>
Introductie en Oriëntatie	
Uitvoering	
Nabeschouwing	
Toetsing	

School en culturele instelling

Onderstaande vragen kunnen u helpen bij het gericht zoeken naar aanvullende les- en/of projectactiviteiten buiten school.

Het culturele aanbod in de omgeving van de school

- Welke mogelijkheden bieden culturele instellingen en/of gastdocenten in de omgeving van de school?
- Hebben zij een aanbod dat aansluit bij de belevingswereld van de leerlingen en de focus van je lessenserie (onderwerp, vaardigheden, media)?

Inventariseer de mogelijkheden:

- Verken websites van musea, theaters, erfgoedinstellingen, etc
- Verken websites van kunstenaars en andere mogelijke gastdocenten of gastsprekers
- Neem contact op met een bemiddelingsinstelling (bijvoorbeeld Cultuureducatie Stad);
- Raadpleeg po en/of vo collega's (denk bv. aan het plaatselijke ICC netwerk).

Gastdocenten

- Waarom zou je een kunstenaar of andere gastdocent of gastspreker willen uitnodigen?
- Zou je de les ook zelf kunnen geven? Of is er in het team een collega met een specialisatie die een gastles(sen) kan verzorgen?
- Welke verwachtingen heb je van de meerwaarde van een gastdocent?
- Hoe kan een gastdocent met zijn aanbod aansluiten bij de focus van je lessenserie of het project? (onderwerp, vaardigheden, media)

Culturele uitstapjes

- Waarom zou je binnen dit thema een cultureel uitstapje met je groep willen maken?
- Hoe sluit het uitstapje aan bij je doelen en de focus van je lessenserie (onderwerp, vaardigheden, media)?
- Wat vind je bij deze lessenserie/ het project de *meerwaarde* van leren in een buitenschoolse omgeving?

Gerichte vragen stellen aan culturele aanbieders

- Wat zou een culturele instelling of gastdocent moeten weten over de inhoud van je project/lessenserie om goed met de school en de verschillende groepsleraren te kunnen samenwerken?

Gebruik ook het afstemmingsformulier op pagina 2 en 3!

School en culturele instelling

Afstemmingsformulier:

Welke informatie heeft u van elkaar nodig om een gezamenlijke les, project of activiteit voor u en uw leerlingen tot een succes te maken?

Algemene gegevens:

School:-----

Groep/klas/leerjaar: ----- Aantal leerlingen: -----

Gegevens groepsleerkracht/docent:-----

Gegevens cultuurcoördinator:-----

Culturele instelling: ----- Contactpersoon / gastdocent:-----

Planning en data:

(uitvoering lessen, bezoek voorstelling, bezoek instelling, bezoek gastdocent, etc.)

Thema of onderwerp:

Algemene doelstelling(en):

(van het thema, het project, de lessenserie, de activiteit, het vak onderdeel)

Geef een korte beschrijving van de activiteit:

(overzicht van lessen, vak inhouden, participerende vakken/disciplines, projectomschrijving)

School en culturele instelling

Vragen van de school

(aan de culturele instelling, kunstenaar of gastdocent)

Bespreek de onderstaande vragen en/of noteer de antwoorden op dit formulier:

1. Hoe sluit uw aanbod aan bij de algemene doelstelling(en) en het lesaanbod/project van de school?
2. Hoe sluit uw aanbod aan bij de leefwereld van de leerlingen?
3. Wat vindt u belangrijk dat leerlingen meekrijgen van uw les(sen)/activiteiten? En hoe wilt u dat bereiken?
4. Wat zijn daarbij uw randvoorwaarden? Denk bijvoorbeeld aan tijd, materiaal, organisatie, etc.

Verdere afspraken

De leraar/docent wil tijdens de gastles(sen) of museumlessen:

- Observeren
- Helpen bij de begeleiding
- Samen voorbereiden en uitvoeren

De leraar/docent wil graag dat de gastdocent werkt met:

- De hele groep van leerlingen
- Halve groep van.... leerlingen
- Roulerende (aandachts)groepjes van 6 leerlingen (bv bij kleuters op speciaal onderwijs)

De beschikbare tijd voor gastlessen is:

- Aantal lessen....
- Duur van de lessen.....

De beschikbare ruimte voor de gastlessen is:

- Groepslokaal
- Speel/gymlokaal
- Vaklokaal (bv handvaardigheid-, teken- of dramalokaal)
- Schoolplein/sportveld
- Aula/overblijfruimte
- Workshopruimte in museum, cultureel centrum
-

Ruimte voor verdere afspraken: -----

Leeftijd 4-5

	<i>Kenmerken per vaardigheid</i>	<i>Specificatie</i>
Waarneming	<ul style="list-style-type: none">• Kinderen kunnen een herinnering vergelijken met de werkelijkheid zoals ze die ervaren	Het actief inzetten van een herinnering om de werkelijkheid te begrijpen is de basis van het cultureel zelfbewustzijn. Het denken van kinderen wordt flexibeler omdat ze minder hoeven te denken in termen van scripts of routines
	<ul style="list-style-type: none">• Kinderen beginnen te begrijpen dat andere mensen hun eigen ideeën hebben	In de psychologie wordt dit <i>Theory of Mind</i> genoemd: het vermogen om na te denken over de gedachtes, gevoelens en ideeën van anderen, die dus kunnen afwijken van je eigen gedachtes
	<ul style="list-style-type: none">• Kinderen categoriseren hun omgeving voornamelijk op basis van waarneming (schematisch) en slechts zelden op basis van concepten (taxonomisch)	Dit betekent dat dingen bij elkaar horen omdat ze op elkaar lijken (bijvoorbeeld qua kleur of vorm) en niet omdat ze tot dezelfde abstracte categorie behoren (bijvoorbeeld: levende wezens versus levenloze materialen)
	<ul style="list-style-type: none">• Kinderen ontwikkelen hun autobiografisch geheugen	Dit betekent dat je persoonlijke en specifieke herinneringen kunt opslaan en oproepen. Hierdoor kun je reflecteren op jezelf en een zelfbeeld vormen. Je kunt jezelf bijvoorbeeld gaan vergelijken met hoe je vroeger was. Persoonlijke herinneringen blijven hierdoor ook beter bewaard
	<ul style="list-style-type: none">• Kinderen beschrijven zichzelf in eenvoudige, concrete kenmerken	Bijvoorbeeld in vaardigheden ("ik kan..."), bezit, voorkeuren en uiterlijke kenmerken. Bijvoorbeeld: 'ik heb blauwe ogen en blond haar en ik kan heel goed fietsen en heb een gele fiets'
	<ul style="list-style-type: none">• Kinderen vergelijken zichzelf vaak nog niet met anderen, maar soms wel met zichzelf in tijd	Kinderen kunnen bijvoorbeeld zeggen: 'Ik ben groter dan toen ik 3 was'

Verbeelding

- Kinderen kunnen **nadenken over de toekomst** Om te kunnen denken over de toekomst, heb je een sterke verbeelding nodig. Kinderen van deze leeftijd kunnen niet alleen maar reflecteren op dingen die al zijn gebeurd (waarneming), maar ook op dingen die nog kunnen gaan gebeuren (verbeelding)
- Kinderen kunnen **doen alsof** iets iets anders is Doen alsof is kenmerkend voor de verbeelding: je manipuleert de werkelijkheid en geeft deze een nieuwe vorm. Jonge kinderen blijven eerst nog vrij dicht bij de waarneming (bijvoorbeeld door te doen alsof een banaan een telefoon is: deze hebben ongeveer dezelfde vorm), maar kunnen de werkelijkheid steeds verder loslaten. Doen alsof geeft kinderen de ruimte om te experimenteren en hun eigen wereld te construeren

Conceptualisering

- Kinderen kunnen **fantaseren** dat de werkelijkheid er anders uit ziet dan deze in het echt is Kinderen kunnen de werkelijkheid manipuleren en zich voorstellen dat objecten of personen andere kenmerken hebben dan in het echt. Bijvoorbeeld: je voorstellen dat een mens vier armen heeft
- Kinderen denken vrij sterk in termen van '**alles of niets**' Wanneer kinderen denken over mensen of dingen, zijn ze nog weinig in staat om tegenstrijdige kenmerken met elkaar in verband brengen. Iets is bijvoorbeeld mooi of lelijk, maar niet beide. Iemand kan blij zijn of verdrietig, maar niet op hetzelfde moment
- De eerste **zelfconcepten** ontstaan Kinderen beginnen langzaam abstracte concepten te vormen over zichzelf. Deze zijn echter nog heel sterk gekoppeld aan de waarneming en verbeelding. Een kind kan bijvoorbeeld zeggen: 'ik ben sterk' (abstract concept 'sterk'), terwijl het een stoel optilt (een handeling die op waarnemingsniveau het concept laat zien)
- In bekende situaties kunnen kinderen eenvoudige **causale** Kinderen kunnen bekende situaties ordenen op een scriptmatige manier. Eenvoudige oorzaak-gevolg relaties

Analyse

verbanden leggen

kunnen worden gelegd tussen twee representaties, maar alleen volgens een vaststaand patroon

- Kinderen zetten hun waarneming en verbeelding in bij analyse

Wanneer kinderen worden uitgenodigd te analyseren, zullen ze geneigd zijn hun sterke verbeelding in te zetten om problemen op te lossen of gaan hun waarneming extra gebruiken (extra aandachtig naar iets kijken bijvoorbeeld). Alleen in situaties die onbekend zijn voor kinderen en waarvan ze denken dat deze onmogelijk zijn, zullen ze met een 'magische' verklaring komen

Leeftijd 6-7

	<i>Kenmerken per vaardigheid</i>	<i>Specificatie</i>
Waarneming	<ul style="list-style-type: none">• Categoriseren gebeurt steeds minder op basis van externe kenmerken	Kinderen ordenen de wereld nog steeds regelmatig op basis van waarneming (dus op basis van hoe dingen er uit zien bijvoorbeeld), maar gaan ook steeds vaker abstracte concepten gebruiken. Ze leren ook dat sommige concepten los staan van een object, maar afhankelijk zijn van de context (bijvoorbeeld 'kleiner')
	<ul style="list-style-type: none">• Kinderen beginnen zich te vergelijken met leeftijdsgenoten	In tegenstelling tot hele jonge kinderen, zijn kinderen van deze leeftijd zich meer bewust van hun leeftijdsgenoten. Ze gaan zich daardoor ook beginnen te vergelijken met anderen. Kinderen gaan ook langzaam inzien dat relaties (bijvoorbeeld vriendschap) kunnen verschillen van persoon tot persoon. Je vriendschap met de ene persoon kan heel anders zijn dan die met een andere persoon
	<ul style="list-style-type: none">• Kinderen worden reflexiever en minder impulsief	In veel culturen zie je dat kinderen om deze reden vanaf een jaar of 6 à 7 meer verantwoordelijkheden krijgen; ze moeten bijvoorbeeld passen op een jonger broertje of zusje
	<ul style="list-style-type: none">• Kinderen kunnen steeds beter reflecteren op de gedachtes, gevoelens en ideeën van anderen	Kinderen begrijpen complexe mentale toestanden beter
Verbeelding	<ul style="list-style-type: none">• Het spel van kinderen wordt minder scriptmatig	Naarmate kinderen ouder worden, wordt hun spel steeds fantasierijker en complexer. Ze kunnen de werkelijkheid steeds meer loslaten ten behoeve van de verbeelding. Het spel bevat vaker een plot en is meer uitgewerkt. Ook zie je aan het spel van kinderen dat ze een beter geheugen hebben en zich beter kunnen concentreren

Conceptualisering

- Kinderen kunnen beter **reflecteren** op hun verbeelding
Door toenemende metacognitieve vermogens kunnen kinderen beter reflecteren op hun eigen verbeelding of die van anderen
- De verbeelding wordt **conceptueler**
Kinderen kunnen steeds beter verbeelding en conceptualisering combineren. Zo kunnen kinderen van deze leeftijd bijvoorbeeld gaan nadenken over perfecte of ideale vormen van iets (bijvoorbeeld de perfecte vriend of de ideale voetballer). Om na te kunnen denken over ideale vormen heb je zowel een sterke verbeelding nodig, als conceptvorming
- Kinderen beschrijven zichzelf vaak in termen van **vaardigheden**
Verbeelding heeft sterk te maken met het maken of doen van iets: met vaardigheden. Het feit dat kinderen zichzelf steeds meer gaan beschrijven in termen van vaardigheden ('ik kan..') duidt op een sterke verbeelding, die ze inzetten om op zichzelf te reflecteren
- Kinderen **vergelijken** zichzelf meer met anderen
Kinderen denken meer na over wat anderen van hen verwachten en stellen zich niet graag bloot aan kritiek
- Kinderen zijn zich beter bewust van **sociale normen**
Kinderen worden bewuster van sociale structuren en morele standaarden en welke implicaties dat voor hen heeft. Concepten zoals bijvoorbeeld 'broer', 'zus', 'jongen' of 'meisje' brengen bepaalde verwachtingen en rollen met zich mee en kinderen worden zich hier langzamerhand bewust van
- Zelfrepresentaties raken beter **gecoördineerd**
Zelfrepresentaties in deze leeftijd zijn vaak competenties. Kinderen beginnen verschillende competenties naast elkaar te zien (bijvoorbeeld: 'ik ben goed in tennis, maar slecht in rekenen'). Competenties worden echter vaak geordend op basis van tegenstelling

Analyse

(goed zijn in iets en slecht zijn in iets) en zijn weinig geïntegreerd

- Zelfevaluaties zijn overwegend **positief**

Doordat kinderen snel nieuwe dingen leren, zijn ze gewend dat als ze nu iets niet kunnen, ze het later wel zullen kunnen. Hierdoor zijn ze meestal vrij positief over hun competenties en overschatten ze vaak hun eigen kunnen

- Kinderen beginnen een **verband** te zien tussen gebeurtenissen uit het verleden en het heden

Kinderen beginnen in te zien dat het recente verleden het heden kan beïnvloeden. Ook kunnen ze een onderscheid maken tussen iets dat lang geleden is gebeurd en iets dat recentelijk is gebeurd

- Kinderen beginnen te begrijpen dat een emotie voorkomt uit een **reeks van gebeurtenissen** en vaak niet het gevolg is van maar één gebeurtenis

Kinderen worden zich meer bewust van intenties en wensen van mensen en hoe die emoties kunnen bepalen. Ze zijn gevoeliger voor de context waarin een emotie tot uitdrukking komt

Leeftijd 8-9

	<i>Kenmerken per vaardigheid</i>	<i>Specificatie</i>
Waarneming	<ul style="list-style-type: none">Het vermogen tot reflectie neemt toe	Kinderen reflecteren meer en op een complexer niveau
	<ul style="list-style-type: none">Kinderen gaan beseffen dat je eigen gedachtes gevolgen hebben voor hoe je je voelt	Kinderen gaan inzien dat niet alleen gebeurtenissen die buiten jezelf plaatsvinden gevolgen hebben voor hoe je je voelt, maar dat je eigen gedachtes of herinneringen ook kunnen bepalen of je verdrietig of blij bent
Verbeelding	<ul style="list-style-type: none">De verbeelding raakt meer geïnternaliseerd	In tegenstelling tot voorgaande jaren, wordt de verbeelding niet zo sterk meer naar buiten gebracht. Kinderen gaan bijvoorbeeld vaker dagdromen
Conceptualisering	<ul style="list-style-type: none">Zelfrepresentaties worden minder concreet en meer abstract	Kinderen beschrijven zichzelf minder in hele concrete kenmerken of vaardigheden en meer in termen van abstracte concepten (bijvoorbeeld 'vriendelijk' of 'slim'). Dit komt ook doordat kinderen zich meer vergelijken met anderen
	<ul style="list-style-type: none">Verschillende aspecten van het zelf worden gecoördineerd in één zelfbeeld	Verschillende aspecten van het zelf worden gecombineerd in één zelfbeeld, waarbij steeds vaker tegenstrijdige concepten naast elkaar kunnen bestaan (bijvoorbeeld: 'ik voel me slim bij taal, maar dom bij biologie')
	<ul style="list-style-type: none">Het ideale zelf en de werkelijke zelf wordt beter onderscheiden	Doordat zowel positieve als negatieve aspecten van het zelfbeeld nu beter naast elkaar kunnen bestaan, worden kinderen kritischer op zichzelf. Hun zelfbeeld komt ook beter overeen met dat van anderen (bijvoorbeeld de leerkracht of de ouders)
	<ul style="list-style-type: none">Kinderen kunnen een meer algemeen beeld van zichzelf	Kinderen reflecteren meer dan voorheen op zichzelf als persoon als geheel dan op specifieke en afzonderlijke

Analyse

vormen	eigenschappen of vaardigheden alleen
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen gaan verbanden zien tussen specifieke kenmerken van zichzelf en abstracte concepten	Door beter ontwikkelde metacognitieve vermogens en betere conceptuele vaardigheden gaan kinderen concrete gedragskenmerken koppelen aan abstracte concepten (bijvoorbeeld: 'ik ben populair omdat ik geheimen kan bewaren')
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen staan meer open voor ambigüiteit	Het denken van kinderen van deze leeftijd is minder 'alles of niets'. Kinderen beseffen dat je je bijvoorbeeld zowel blij al verdrietig kunt voelen
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen beseffen beter dat er meerdere perspectieven bestaan op hetzelfde fenomeen	Kinderen beseffen dat er niet alleen een relatie bestaat tussen informatie en de ideeën die iemand heeft, maar dat dezelfde informatie ook kan leiden tot verschillende ideeën en perspectieven
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen denken meer na over de meningen en standaarden van anderen	Kinderen zijn meer gericht op anderen dan voorheen en staan ook meer stil bij wat andere mensen van hen verwachten. Deze standaarden kunnen geïnternaliseerd worden (kinderen gaan hun eigen gedrag controleren, niet uit angst voor autoriteit zoals bij jongere kinderen, maar vanuit een besef van wat wel of niet hoort)
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen kunnen beter reflecteren op tegenstrijdige informatie	Door betere metacognitieve vermogens en de ontwikkeling van coördinatie van verschillende soorten informatie kunnen tegenstrijdigheden beter naast elkaar bestaan

Verhalen

	<i>Kenmerken per leeftijdsgroep</i>	<i>Specificatie</i>
Leeftijd 4-5	<ul style="list-style-type: none">Verhalen zijn vaak meer scripts dan echte verhalen	Gebeurtenissen in verhalen zijn vaak vrij opzichzelfstaand en volgen elkaar op een scriptmatige manier op. Er is vaak een begin, een gebeurtenis, een reactie en een gevolg zonder duidelijk plot. Ook is de motivatie voor een actie vaak onduidelijk. Hierin zie je de sterke waarneming en minder de verbeelding van de kinderen
	<ul style="list-style-type: none">Titels worden toegevoegd aan verhalen	Vanaf een jaar of 5 gaan kinderen hun verhalen titels geven
	<ul style="list-style-type: none">Kinderen kunnen vaak nog geen onderscheid maken tussen hun eigen ervaring en een gebeurtenis	Wanneer kinderen vertellen voer iets dat ze hebben meegemaakt, vinden ze het moeilijk om hun eigen gevoel over de gebeurtenis en de gebeurtenis op zich uit elkaar te halen (sterke waarneming, nog minder goed ontwikkelde verbeelding)
	<ul style="list-style-type: none">Kan soms figuratief taalgebruik begrijpen, maar nog niet zelf gebruiken	Kinderen van deze leeftijd vinden het nog moeilijk om de abstractere, niet-letterlijke kant van taal te begrijpen
	<ul style="list-style-type: none">Begrijpen taalgrappen vaak nog niet	Kinderen zijn nog niet flexibel genoeg in hun taalgebruik en hebben nog een te weinig ontwikkeld meta-linguïstisch vermogen (het vermogen om te kunnen reflecteren op taal) om taalgrappen echt te kunnen begrijpen

	<i>Kenmerken per leeftijdsgroep</i>	<i>Specificatie</i>
Leeftijd 6-7	<ul style="list-style-type: none"> Kinderen kunnen ironie begrijpen 	Dit wordt mogelijk gemaakt door het vermogen om na te denken over wat een ander denkt over iemand anders, dat zich rond deze tijd ontwikkeld (hiervoor is een sterke verbeelding nodig)
	<ul style="list-style-type: none"> Verschuiving van script naar plot 	Verhalen bestaan vaak uit twee episodes, waarvan de tweede scripmatig geordend is (bijvoorbeeld 'en ze leefden nog lang en gelukkig'). De eerste episode poneert vaak een probleem waar de dat in de tweede episode wordt opgelost. De structuur van het verhaal wordt bepaald door het probleem en de oplossing hiervan
	<ul style="list-style-type: none"> Een gebeurtenis wordt duidelijker onderscheiden van de eigen ervaring 	In de verhalen van kinderen wordt de gebeurtenis beter gelokaliseerd in een bepaalde context. Daarnaast zijn kinderen beter in staat hun eigen gevoelens over de gebeurtenis en de gebeurtenis op zich uit elkaar te houden
	<ul style="list-style-type: none"> De lezer wordt vaak niet geïntroduceerd aan het verhaal 	Kinderen houden meestal nog weinig rekening met de lezer en wat hij of zij moet weten om het verhaal te kunnen begrijpen
	<ul style="list-style-type: none"> Titels worden exotischer 	De titels die kinderen aan hun verhalen geven worden minder voorspelbaar en fantasierijker (sterke verbeelding)
	<ul style="list-style-type: none"> Kinderen beginnen sommige taalgrappen te begrijpen 	Kinderen begrijpen taalgrappen waarin woorden door elkaar gehaald worden die hetzelfde klinken, hieraan zie je dat het meta-linguïstisch vermogen (het vermogen om te reflecteren op taal) zich ontwikkelt

	<i>Kenmerken per leeftijdsgroep</i>	<i>Specificatie</i>
Leeftijd 8-9	<ul style="list-style-type: none"> Verhalen hebben een beter uitgewerkte probleem-oplossing structuur 	<p>De structuur is vergelijkbaar met de verhalen van kinderen van 6-7, maar is verder uitgewerkt. Verhalen bevatten meestal een plot dat draait om een bepaald probleem dat opgelost moet worden. Vaak wordt er aan het verhaal een complicerende factor toegevoegd die de oplossing van het probleem bemoeilijkt</p>
	<ul style="list-style-type: none"> In een verhaal wordt het centrale probleem ook definitief opgelost 	<p>Vanaf een jaar of 9 kunnen kinderen verhalen bedenken waarbij het hoofdprobleem definitief wordt opgelost</p>
	<ul style="list-style-type: none"> Verhalen hebben meer details dan voorheen 	<p>Verhalen van kinderen van deze leeftijd bevatten met informatie over de relatie tussen de hoofdpersonen, emoties, motivaties en de omstandigheden waarin de gebeurtenissen zich afspelen</p>
	<ul style="list-style-type: none"> Verhalen bestaan uit een combinatie van de eigen ervaring en objectieve beschrijving van de eigen rol 	<p>Verhalen bestaan uit een duidelijke anekdote en commentaar, waarbij de eigen gevoelens en perspectief van het kind duidelijker onderscheiden wordt van de feitelijke gebeurtenis</p>
	<ul style="list-style-type: none"> Titels worden ook toegevoegd aan hoofdstukken 	<p>Kinderen kunnen naast titels voor het verhaal als geheel ook de afzonderlijke hoofdstukken titels gaan geven</p>
	<ul style="list-style-type: none"> Kinderen beginnen taalgrappen te begrijpen die gebaseerd zijn op woorden die verschillende betekenissen hebben 	<p>Vanaf een jaar of 9 kunnen kinderen taalgrappen begrijpen waarin woorden voorkomen die op verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Hiervoor is een goede coördinatie van verschillende perspectieven en betekenissen nodig en een goed ontwikkeld meta-linguïstisch vermogen (het vermogen om te reflecteren op taal)</p>

Tekenen

	Kenmerken per leeftijdsgroep	Specificatie
Leeftijd 4-5	<ul style="list-style-type: none">Eerste doelbewuste, representatieve tekeningen	Kinderen tekenen graag en vaak menselijke figuren en dieren. Deze hebben op deze leeftijd meestal de vorm van koptoters (een hoofd met armen en/of benen), <i>stickfigures</i> of <i>open trunk figures</i> (figuren die vooral uit lijnen bestaan, waarbij vaak de benen uit het hoofd komen en de armen uit de benen)
	<ul style="list-style-type: none">Kind is zich bewust van het verschil tussen een tekening en de realiteit	Kinderen tekenen nog veel vanuit hun geheugen, maar zijn zich wel bewust van wat een representatie is (bijvoorbeeld: een tekening van een appel is een appel, maar ook geen appel).
	<ul style="list-style-type: none">De weergave van de menselijke figuur zegt niets over de kennis van het kind over de werkelijkheid	Soms wordt er gedacht dat kindertekeningen van bijvoorbeeld menselijke figuren letterlijk laten zien hoe de kinderen de wereld waarnemen. Uit onderzoek blijkt echter dat kinderen zich heel goed bewust zijn van hoe het menselijk lichaam er uit ziet, ook al tekenen ze deze anders (ze laten bijvoorbeeld soms lichaamsdelen weg)
	<ul style="list-style-type: none">Exploratie van het medium	Kinderen gaan experimenteren met de verschillende manieren waarop je iets kunt tekenen. Ze proberen verschillende technieken uit en gaan details toevoegen of juist weglaten. Het aantal details dat een kind weergeeft is afhankelijk van het doel van de tekening
	<ul style="list-style-type: none">Begin van begrip van de intentie van een kunstwerk	Kinderen kunnen vanaf een jaar of 5 een emotie herkennen in een kunstwerk en beginnen te begrijpen dat de kunstenaar het kunstwerk gemaakt heeft met een bepaald doel. Kinderen jonger dan 5 jaar kunnen nog niet bewust een emotie in hun eigen tekening leggen
	<ul style="list-style-type: none">Kinderen categoriseren kunstwerken op basis van kleur	Wanneer kinderen van deze leeftijd gevraagd wordt om verschillende kunstwerken te categoriseren, zullen ze geneigd zijn dit te doen op basis van kleur en niet op basis van stijl of onderwerp. Hieraan zie je de sterke waarnemingsvaardigheid van kinderen van deze leeftijd

Leeftijd
6-7

<i>Kenmerken per leeftijdsgroep</i>	<i>Specificatie</i>
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen ontwikkelen een voorkeur voor 'realistische kleuren'	Vanaf een jaar of 6, gebruiken kinderen het liefst realistische kleuren in hun tekeningen (bijvoorbeeld groen voor gras en blauw voor de lucht)
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen groeperen figuren vaak symmetrisch	Kinderen tekenen figuren vaak in het midden van de tekening en rangschikken ze op een symmetrische manier
<ul style="list-style-type: none">• Groepering van figuren is vaak bepalend voor de betekenis van een tekening	Kinderen ordenen figuren vaak op een horizontale of verticale lijn om zo de betekenis van de figuren en hun onderlinge relatie te laten zien. Ze vinden het nog moeilijk om een tekening te maken waarin alle afzonderlijke elementen een coherent geheel vormen
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen kunnen bewust kleur gebruiken om een bepaalde emotie mee uit te drukken	Kinderen worden zich bewust van hoe ze door middel van kleur emoties kunnen weergeven (sterke verbeeldingsvaardigheid)
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen ontwikkelen een duidelijke eigen stijl	Tussen de 5 en 8 jaar hebben kinderen een duidelijker eigen stijl dan tussen 9 en 10 (waarschijnlijk door de sterke verbeeldingsvaardigheid in deze leeftijdsgroep)
<ul style="list-style-type: none">• Kinderen gaan kunstwerken categoriseren op basis van onderwerp	Vanaf een jaar of 7 ontwikkelen kinderen de voorkeur om kunstwerken te sorteren op basis van onderwerp in plaats van op kleur (zoals kinderen van 4-5 jaar doen). Hieraan zie je de verbeelding die de overhand neemt ten opzichte van de waarneming

Leeftijd
8-9

*Kenmerken
per leeftijdsgroep*

Specificatie

- Tekenontwikkeling **stagneert**

Kinderen beginnen de subjectiviteit van hun tekeningen kinderachtig te vinden (sterkere invloed van toenemende conceptualisering ten opzichte van de verbeelding)

- De ontwikkeling van visueel realisme en expressie verloopt **zeer traag**

Binnen de tekenontwikkeling zijn meestal twee trends te ontdekken: een toename in visueel realisme (zo natuurgetrouw mogelijk tekenen) en die van de expressie (zo goed mogelijk een emotie uitdrukken). Beide ontwikkelingen lopen vaak parallel (kinderen die goed realistisch kunnen tekenen zijn meestal ook goed in expressie). Tegen het eind van de kindertijd verloopt de ontwikkeling van beide tendensen zeer langzaam

- Kinderen willen graag **zo realistisch mogelijk** tekenen

Kinderen van deze leeftijd verliezen wat van hun speelsheid in hun expressie. Wanneer ze gevraagd worden een bestaand kunstwerk af te maken in de stijl van de kunstenaar, vinden ze het belangrijker zo realistisch mogelijk te tekenen dan om de stijl zo goed mogelijk na te doen. Jongere kinderen presteren beter in dergelijke opdrachten (uit onderzoek blijkt dat kinderen van 6 presteren op het niveau van de 12 jarigen)

- Kinderen proberen **ruimtelijkheid** zo realistisch mogelijk te tekenen

Kinderen gaan experimenteren met het weergeven van ruimtelijkheid en diepte. Ze gaan in hun tekeningen bijvoorbeeld objecten en figuren tekenen op de voorgrond die figuren of objecten op de achtergrond gedeeltelijk overlappen. Jongere kinderen vinden het belangrijker om zoveel mogelijk informatie over een object of figuur of object weer te geven en kiezen er meestal voor om figuren in zijn geheel weer te geven ook al is dat minder realistisch

- **Spontane ontwikkeling** van tekenvaardigheden stopt

Uit onderzoek blijkt dat kinderen spontaan gaan tekenen wanneer ze het medium ter beschikking hebben. Hun tekenontwikkeling verloopt spontaan en volgens een min of meer vaststaand patroon. Deze spontane ontwikkeling stopt rond een jaar of 8 à 9. Kinderen leren dan meestal geen nieuwe technieken aan uit zichzelf. Er bestaan verschillende opvattingen over de oorzaak van deze stagnatie

